

การเลียนแบบ

ความหมาย

การเลียนแบบ (Imitation) มีความหมายในทำนองเดียวกับการถ่ายแบบ (copying) หมายถึงกระบวนการในการสร้างงานทางด้านทัศนศิลป์ที่กระทำโดยวิธีการดังต่อไปนี้

1. จำลองรูปแบบจากผลงานศิลปะต้นแบบ

2. จำลองแบบลักษณะวัสดุ โดยนำเอาวัสดุที่ด้อยค่ากว่ามาตกแต่งทำให้ดูเหมือนวัสดุจริงที่มีค่ากว่า เช่น นำประติมากรรมที่แกะหรือหล่อจากปูนปลาสเตอร์มาเคลือบสี และซักเงาด้วยสีสนิม (stain) ทำให้ดูคล้ายประติมากรรมทำจากโลหะสัมฤทธิ์หรือทองเหลือง เพื่อใช้ในการตกแต่งชั่วคราว เช่น การจัดฉากในศิลปะการแสดง

ผลงานศิลปะที่ได้จากกระบวนการเลียนแบบหรือถ่ายแบบงานศิลปะต้นแบบนี้จะเรียกกันว่าภาพจำลองหรือแบบจำลอง (reproduction, duplication) งานเหมือนแบบ (facsimile) หรือรูปถ่ายแบบ (copy) แต่ถ้ายกการเลียนแบบหรือการถ่ายแบบนั้น ทำโดยศิลปินเจ้าของต้นแบบเอง หรือควบคุมให้ผู้อื่นกระทำ ในอดีตจะเรียกผลงานว่า รูปถอดแบบ (replica) แต่ปัจจุบันคำศัพท์นี้ใช้เรียกได้ทั้งในกรณีงานต้นแบบที่จำลองมานั้นเป็นของตัวผู้ทำการเลียนแบบหรือเป็นผลงานของศิลปินอื่น

ในคำศัพท์โบราณของไทยคำว่าเลียนแบบนี้เดิมใช้คำว่า "ตามอย่าง" เช่น การถ่ายถอดลวดลายลงบนงานหัตถกรรม เช่น ผ้าลายหรืองานเครื่องภาชนะ จะเรียก ลวดลายที่เขียนตามแบบอย่างบนผลงานว่า "ลายอย่าง" เช่น "ผ้าลายอย่าง" ซึ่งย่อมาจาก "ผ้าที่เขียนลายตามแบบอย่าง"

ความหมายที่เข้าใจโดยทั่วไป

โดยทั่วๆ ไปแล้ว คำว่าการเลียนแบบนี้เคยเข้าใจกันว่าแตกต่างกับคำว่า การถ่ายแบบหรือที่เรียกทับศัพท์

ในภาษาอังกฤษว่าก็อปปีและมักแปลเป็นภาษาไทยว่าการลอกแบบ ทั้งในแง่ของการกระทำ ซึ่งมีผลต่อรูปลักษณะของผลงานเมื่อสำเร็จแล้ว และผลงานเมื่อสำเร็จแล้ว

ส่วนมากแล้วการเลียนแบบมักหมายถึง การกระทำโดยอาศัยงานศิลปะต้นแบบ เป็นแบบที่เนะหนทางของการทำและรูปลักษณะของผลงานเมื่อสำเร็จแล้ว ดังนั้น ผลงานที่ได้จากกระบวนการทำนี้จะไม่ถึงกับเหมือนงานต้นแบบราวกับทำมาจากพิมพ์เดียวกัน

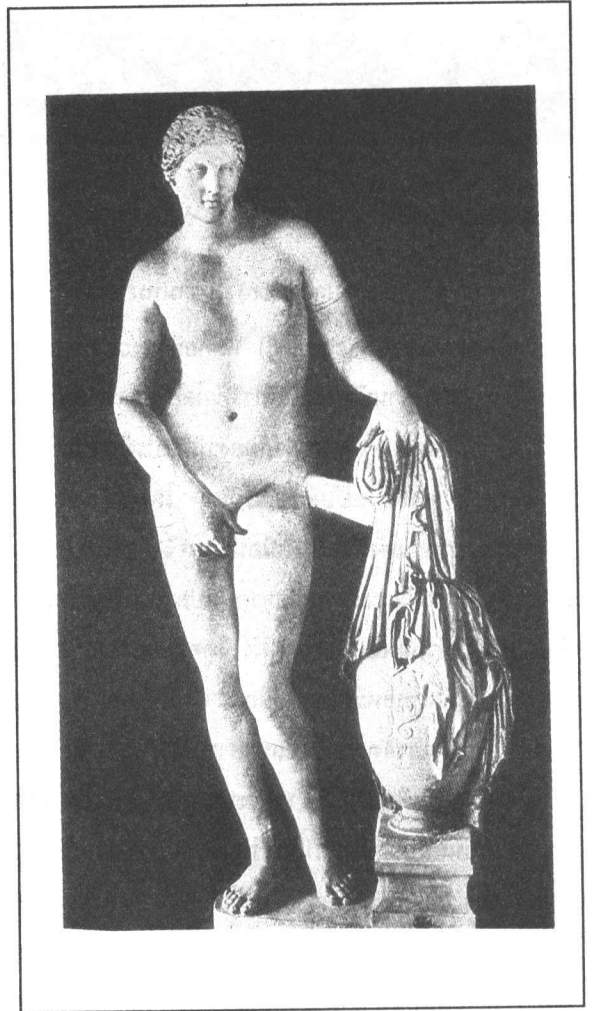
แต่คำว่า การถ่ายแบบ มักเข้าใจกันมาแต่เดิมว่าเป็นการถ่ายทอดเพื่อให้เหมือนกับงานต้นแบบมากที่สุด ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่งานต้นแบบเป็นงาน 2 มิติ ประเภทจิตรกรรม ภาพวาด หรือลวดลาย มักจะหมายถึงวิธีการทำในลักษณะของการนำวัสดุประเภทกระดาษที่มีความโปร่งแสงมาทาบลงบนภาพต้นแบบ แล้วใช้วัสดุประเภทดินสอลากเส้นถ่ายทอดภาพต้นแบบ ให้ปรากฏบนกระดาษโปร่งแสงนั้น และมักถือว่าเป็นวิธีการที่เรียกกันว่าการก็อปปีหรือการลอกแบบ การกระทำในกระบวนการนี้เรียกว่า เป็นการลอกแบบแต่มีใช้การก็อปปี เพราะในภาษาอังกฤษเรียกกระบวนการนี้ว่า เทรซซิง (tracing) ส่วนการถ่ายทอดรูปต้นแบบของประติมากรรมนูนต่ำ (bas relief) โดยการเอาวัสดุประเภทผงถ่านหรือฝนผิวกระดาษ จะได้รูปแบบส่วนนูนของประติมากรรมปรากฏขึ้นบนกระดาษบริเวณส่วนลึกของประติมากรรมก็จะเป็นบริเวณว่างบนแผ่นกระดาษ คือ บริเวณที่ไม่ติดผงถ่าน ซึ่งเราเคยถือว่าเป็นกระบวนการก็อปปีชนิดหนึ่ง แต่กลวิธีนี้มีศัพท์เรียกเฉพาะว่างานภาพถู (frottage) ในกรณีของประติมากรรมลอยตัวหรือเครื่องภาชนะ การถ่ายทอดรูปแบบด้วยการนำรูปต้นแบบไปทำแม่พิมพ์เพื่อใช้ในการหล่อรูปใหม่ที่เหมือนรูปเดิมมากที่สุด กระบวนการนี้มีศัพท์เฉพาะเรียกว่าการหล่อรูป (casting) ซึ่งมีใช้กลวิธีของการก็อปปี จะเห็นว่า

กระบวนการจำลองรูปที่เหมือนรูปเดิมมากที่สุด ที่เข้าใจ และเรียกกันรวมๆ ด้วยคำว่าก็อปปี้นั้น มีศัพท์แตกต่างออกไปตามความแตกต่างของกระบวนการและผลงานที่สำเร็จแล้ว ส่วนคำศัพท์ก็อปปี้ที่ภาษาไทยแปลว่าการถ่ายแบบนั้น วงการศิลปะในประเทศแถบตะวันตกที่ใช้ภาษาอังกฤษให้ความหมายคำนี้เช่นเดียวกับคำศัพท์ว่าการเลียนแบบ

ลักษณะที่เรียกว่าเป็นการเลียนแบบ

ในอดีตจนถึงปัจจุบันมีหลักฐานของการเลียนแบบในด้านศิลปะหลายต่อหลายยุค หลายสถานที่ทั่วไปในโลก ในบางกรณีก็เนื่องมาจากอิทธิพลความเชื่อหรือศาสนาที่เหมือนกันหรือมาจากกัน บางกรณีก็เนื่องจากอิทธิพลของการปกครองหรือการค้าขายติดต่อกัน รวมถึงความนิยมหรือรสนิยมที่พ้องต้องกัน จึงทำให้เกิดรูปแบบของศิลปะที่คล้ายคลึงกันในต่างสถานที่ หรือต่างเวลากัน

ประวัติศาสตร์ทางศิลปะแสดงให้เห็นถึงหลักฐานของการเลียนแบบทางศิลปะอยู่มากมายตัวอย่างเช่น ในยุคต้นของศิลปะโรมัน อิทธิพลของอารยธรรมกรีกมีบทบาทเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาของชนชาติโรมัน ในด้านทัศนศิลป์ (visual art) นั้น โดยเฉพาะด้านของประติมากรรมและสถาปัตยกรรม นอกจากโรมันจะซื้อต้นแบบมาจากกรีก ยังทำรูปจำลองขึ้นเองอีกมากมาย ดังนั้นจะพบว่ารูปแบบของสถาปัตยกรรมและประติมากรรมในยุคโรมันโดยเฉพาะในระยะต้นนั้นเป็นสถาปัตยกรรมและประติมากรรมในแบบอย่างของศิลปะยุคคลาสสิก (Classical Period) และเฮลเลนนิสติก (Hellenistic Period) ของกรีกนั่นเอง (ดังแสดงในภาพที่ 1) ส่วนใหญ่จะระบุไว้ว่าเป็นรูปจำลอง เช่น "ประติมากรรมโรมันถ่ายแบบมาจากงานต้นแบบของกรีก" (Roman copy after a Greek original) คำว่า after นี้ เมื่อระบุอยู่ในคำบรรยายผลงานศิลปะชิ้นใดหมายถึงงานนั้นเป็นงานที่เลียนแบบมาจากงานศิลปะชิ้นอื่น เช่น "ภาพคนเหมือนของเจมส์ สมิท โดย โรเบิร์ต โจนส์ ค.ศ.1898 (จำลองแบบ) มาจากงานของ กิลเบิร์ต สจ๊วต ค.ศ.1793" (Portrait of James Smith by Robert Jones, 1898, after Gilbert Stuart, 1793)

ภาพที่ 1 "อะโฟรไดต์" (Aphrodite) ประติมากรรมถ่ายแบบมาจากงานต้นแบบของกรีก 330 B.C. โดย แพรกสิเทลีส (จากหนังสือ History of Art)

หลังจากศิลปะในยุคโรมัน หลักการศิลปะแบบคลาสสิกของกรีกและโรมันได้ถูกศิลปินในยุคหลังนำกลับมาใช้อีกในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งแม้แต่ชื่อของยุคก็สะท้อนถึงจุดประสงค์ของศิลปิน ชื่อยุคนี้แปลว่า "เกิดใหม่" ทั้งนี้หมายถึงการนำหลักการของศิลปะกรีกและโรมันกลับมาใช้ใหม่ หลักการเดียวกันนี้ก็ยังถูกนำกลับมาดัดแปลงใช้อีกในยุคของงานศิลปะลัทธิคลาสสิกใหม่ (Neo-classicism) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18

มีหลักฐานในประวัติศาสตร์ศิลปะหลายประการที่สื่อถึงการเปลี่ยนแปลงทางศิลปะในอารยธรรมตะวันออกเช่นเดียวกันกับประเทศแถบตะวันตก ตัวอย่างเช่น ศิลปะและงานช่างหลายประเภทของญี่ปุ่นได้อิทธิพลและแรงบันดาลใจมาจากงานศิลปะและงานช่างของจีน รูปแบบจึงมีลักษณะเหมือนกับงานของจีน ซึ่งก็เนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพุทธที่ญี่ปุ่นรับไปจากจีนตั้งแต่ยุคซุยโกะ (Suiko Period) งานศิลปะ เช่น ปฏิมากรรมพระพุทธรูป โบสถ์วิหาร จิตรกรรมหมึกจีน โคลงกลอน ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเคลือบ ล้วนแล้วแต่มีรูปแบบเช่นศิลปะจีน หรือแม้แต่การวางผังเมือง และระบบของการปกครองก็กระทำตามรูปแบบของจีนทั้งสิ้น จนกระทั่งประมาณปลายราชวงศ์ถัง (Tang Dynasty) ของจีน ญี่ปุ่นจึงเริ่มสร้างงานมีลักษณะเป็นของตัวเองมากขึ้นและในรัชสมัยโมโมยาม่า (Momoyama Period) ตอนปลาย เมื่ออิทธิพลของศาสนาคริสต์แพร่เข้าไปในญี่ปุ่น จิตรกรญี่ปุ่นทำงานเลียนแบบจิตรกรรมสีน้ำมันแบบตะวันตกทั้งในด้านรูปแบบและกลวิธี ซึ่งมีหลักฐานปรากฏให้เห็น แม้จะมีเหลืออยู่น้อยมาก เนื่องจากการต่อต้านและทำลายศาสนวัตถุของคริสต์ศาสนาในยุคเอโดะ (Edo Period) ทำให้ผลงานศิลปะลักษณะนี้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก จีนก็เช่นเดียวกับญี่ปุ่น งานศิลปะในลักษณะตะวันตกที่เข้ามากับศาสนาคริสต์ในช่วงสมัยราชวงศ์แมนจู (Manchu Dynasty) มีผลงานจิตรกรรมสีน้ำมันที่บันทึกแสงเงาเลียนแบบตะวันตกที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือจิตรกรจีน ปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐาน อิทธิพลของศิลปะและงานช่างของชนชาติอื่นที่มีต่อรูปแบบและกลวิธีของศิลปะและงานช่างของจีนมีปรากฏในประวัติศาสตร์ศิลปะของจีน เช่น ในสมัยราชวงศ์ถัง เมื่อพวกเปอร์เซีย (Persian) ชาวแซสซาเนียน (Sassanian) และพวกตาด (Tartar) เข้ามาค้าขายติดต่อกับจีน ทำให้รูปแบบของลวดลายศิลปะการตกแต่งและงานเครื่องรูปพรรณแบบเปอร์เซีย งานช่างประเภทงานฝังมุก งานคร่ำเงินคร่ำทอง (damascene) หรืองานลงยาประเภทลัวซอนเน (cloisonne) แบบอาหรับเข้ามามีบทบาทอยู่ในงานช่างของจีน ซึ่งนิยม

ทำกันจนถึงปัจจุบันนี้ อิทธิพลของศาสนาพุทธจากอินเดีย ก็มีผลต่อศิลปกรรมของจีน ลักษณะการเลียนแบบที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด คือ สถาปัตยกรรมแบบเจาะช่องเขา (rock-cut-temple) ของจีนที่หลงเหมิน (Lung-men) มีลักษณะเช่นเดียวกันกับสถาปัตยกรรมแบบเดียวกันที่มีอยู่ในประเทศอินเดียที่ถ้ำอะชันตะ (Ajanta) และถ้ำเอลโลว์รา (Ellora) แม้แต่ภาพจิตรกรรมฝาผนังตามผนังวิหารก็ได้จำลองไว้ในลักษณะเดียวกันทั้งกลวิธีและเรื่องราวของพุทธประวัติ

งานศิลปะหัตถกรรม งานช่างและศิลปะพื้นบ้านเป็นตัวอย่างประการหนึ่งของการเลียนแบบ ซึ่งถ่ายทอดเลียนแบบกันภายในครอบครัว หรือบุคคลที่เป็นเครือญาติตระกูลเดียวกัน หรือหมู่ชนในภาคหรือมณฑลเดียวกัน ทำให้มีผลงานรูปแบบเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันสืบทอดต่อกันมา และบางครั้งก็มีการเลียนแบบกันในชนชาติต่างวัฒนธรรมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ผลงานศิลปะแบบ 2 มิติ เช่น จิตรกรรมหรือศิลปะภาพพิมพ์ที่นำงานศิลปะต้นแบบมาถ่ายทำและผลิตด้วยกระบวนการพิมพ์ระบบอุตสาหกรรมจากโรงพิมพ์นั้น ภาพเหล่านี้จะสามารถพิมพ์ออกมาในจำนวนมาก โดยพิมพ์ลงบนแผ่นกระดาษ พิมพ์ออกมาเป็นหลายขนาด เพื่อให้เหมาะแก่การนำไปตกแต่งได้เหมาะสมกับสัดส่วนของเนื้อที่ ผลงานศิลปะที่ผลิตโดยกระบวนการพิมพ์ระบบอุตสาหกรรมนี้ เรียกว่าภาพจำลอง ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเลียนแบบประเภทหนึ่งเช่นกัน

ลักษณะที่ถือว่ามีใช้การเลียนแบบ

กระบวนการทำงาน หรือกลวิธีที่ไม่เรียกว่าเป็นการเลียนแบบหรือการถ่ายแบบ แม้ว่าจะมีขั้นตอนการทำงานอยู่ในลักษณะการเลียนแบบ และผลงานสำเร็จมีลักษณะเป็นภาพจำลองหรือแบบจำลองนั้นมีอยู่หลายประเภท ดังต่อไปนี้

1. ผลงานศิลปะ เช่น จิตรกรรมที่เลียนแบบผลงานของศิลปินมีชื่อเสียงซึ่งซื้อขายกันในวงการค้าศิลปะวัตถุด้วยราคาที่สูง เนื่องจากได้รับความนิยม ผลงานศิลปะ

ชนิดนี้มักจะเหมือนกับผลงานต้นแบบเป็นอย่างมากแม้แต่ลายเซ็นชื่อของจิตรกร หรือปีที่ผลงานนี้สร้างสรรค์ และนำออกขายในตลาดการค้าศิลปะ ในนามผลงานของจิตรกรผู้ทำงานต้นแบบ งานที่กระทำในลักษณะเช่นนี้ไม่เรียกเป็นการเลียนแบบแต่เรียกว่า การปลอมแปลง (forgery) และผลงานที่ได้มิใช่ภาพจำลอง แต่เป็น "ของปลอม" (fake)

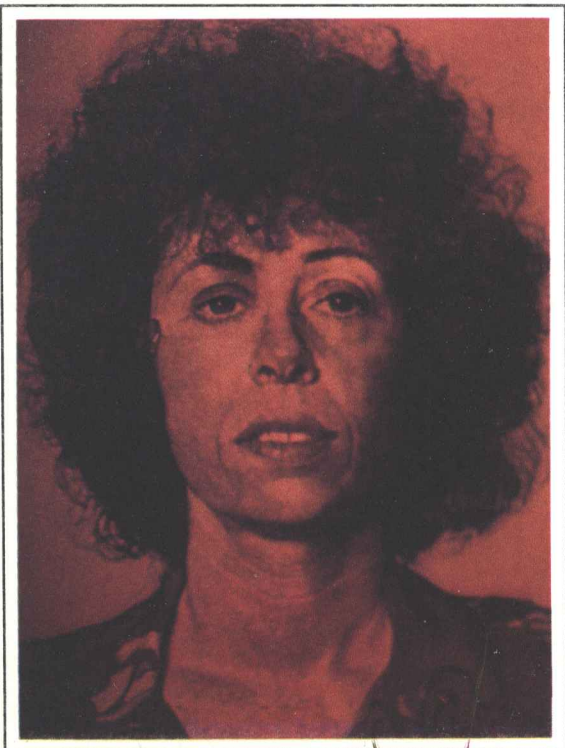
ในสภาพการณ์ที่คล้ายคลึงกัน จิตรกรหรือนักศึกษาด้านศิลปะที่นักรกระทำกรเลียนแบบผลงานศิลปะในหอแสดง นิทรรศการศิลปะหรือพิพิธภัณฑ์ในประเทศแถบตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส อย่างเปิดเผย และมีการติดต่อซื้อขายระหว่างผู้ทำงานกับผู้เข้าชมผลงานศิลปะที่พึงใจในงานชิ้นนั้น แม้ว่าจะเป็นการเลียนแบบของธุรกิจเช่นเดียวกับสถานการณ์แรก ในกรณีนี้การกระทำเช่นนี้ไม่ถือเป็นการปลอมแปลง และผลงานก็นับได้ว่าเป็นภาพจำลองมิใช่ของปลอม จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่ชี้บ่งว่าการกระทำใดเป็นการเลียนแบบหรือไม่นั้น ในกรณีนี้ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้กระทำ ถ้าเป็นเจตนาทุจริตก็ถือเป็นการปลอมแปลง ถ้าผลงานนั้นแสดงตัวของมันเองอย่างแจ่มชัดว่าเป็นผลงานที่ตั้งใจให้เป็นภาพจำลอง หรือแบบจำลอง ก็ถือได้ว่าการกระทำ นั้นอยู่ในลักษณะการเลียนแบบ

2. ผลงานที่ได้จากกระบวนการพิมพ์ด้านศิลปะ ภาพพิมพ์ (Graphic Arts, Print making) เช่น ภาพพิมพ์กัดกรวด (etching) ภาพพิมพ์หิน (lithograph) และภาพพิมพ์แกะไม้ (woodcut) ผลงานศิลปะเหล่านี้ที่จริงแล้วมิใช่งานต้นแบบเพราะงานต้นแบบคือตัวแม่พิมพ์ แต่ผลงานที่ศิลปินถ่ายทอดจากแม่พิมพ์ลงบนกระดาษนั้น โดยมารยาทแล้ว วงการศิลปะไม่เรียกว่าเป็นภาพจำลอง แต่เรียกว่า "ภาพพิมพ์ (print)" ซึ่งถือเป็นงานศิลปะที่มีคุณสมบัติเป็นวิจิตรศิลป์มิใช่พาณิชยศิลป์ แม้ว่าผลงานภาพพิมพ์จากแม่พิมพ์หนึ่งๆ นั้นมีมากกว่าหนึ่งชิ้นซึ่งต่างกับผลงานศิลปะที่มีคุณสมบัติเป็นวิจิตรศิลป์ทั่วไป ศิลปะภาพพิมพ์จากกระบวนการนี้มีจำนวนจำกัด เพราะ

แม่พิมพ์มีคุณภาพลดลงเมื่อพิมพ์ในจำนวนมาก ดังนั้นคุณค่าทางศิลปะและราคาของภาพพิมพ์ชิ้นแรกๆ ที่ศิลปินพิมพ์จากแม่พิมพ์ จะมีราคาสูงกว่าภาพที่พิมพ์ในครั้งหลังๆ เพราะบริเวณของรูปแบบต่างๆ บนแม่พิมพ์ลดความคมชัดลง

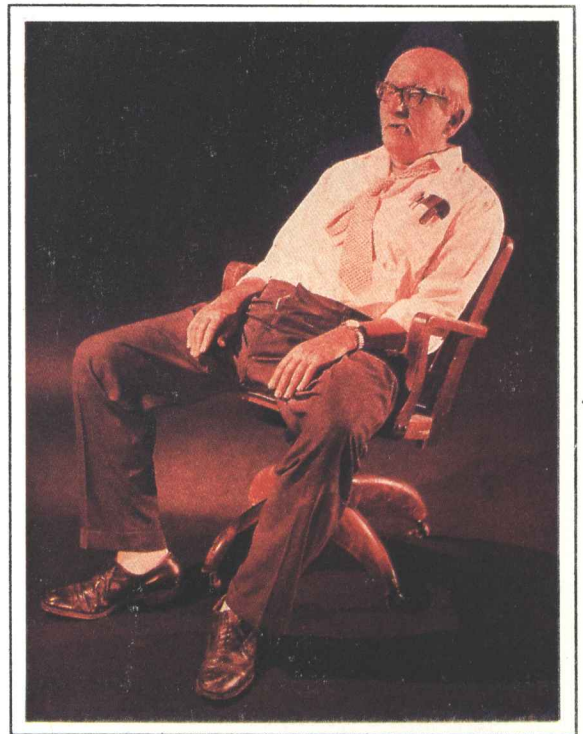
3. ผลงานของศิลปินที่ทำงานในลักษณะเลียนแบบปรากฏการณ์หรือสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว โดยถ่ายทอดรายละเอียดและแสงเงาที่ปรากฏอยู่ในวัตถุจริงราวกับศิลปินได้ชะลอเอาธรรมชาติหรือวัตถุนั้นลงมาอยู่ในผลงานศิลปะของตน ผลงานศิลปะเหล่านี้มีศัพท์เรียกว่าภาพหลอกตามีคำศัพท์เฉพาะเป็นภาษาฝรั่งเศสคือ "ทรอมป์เลอ" (trompe l'oeil) กลวิธีถ่ายทอดลักษณะนี้ไม่ถือเป็นกระบวนการเลียนแบบ ผลงานก็ไม่เรียกว่าเป็นภาพจำลอง ตัวอย่างของการสร้างสรรค์งานศิลปะในลักษณะนี้ได้แก่ จิตรกรรมภาพทิวทัศน์ของสกุลช่างสองสำนักในสหรัฐอเมริกา คริสต์ศตวรรษที่ 19 คือผลงานจิตรกรรมของสกุลช่างแม่น้ำฮัดสัน (Hudson River School) และสกุลช่างเทือกเขาร็อกกี้ (Rocky Mountain School) ซึ่งสร้างผลงานจิตรกรรมสนองปรัชญาเดียวกัน เรียกรวมกันว่าลัทธิลูมินนิซึม (Luminism) จิตรกรกลุ่มนี้ส่วนใหญ่สร้างงานถ่ายทอดธรรมชาติของดินแดนแถบแม่น้ำฮัดสัน และเทือกเขาร็อกกี้ พวกเขาเกิดความปิติต่อทิวทัศน์ที่งดงาม ดินแดนที่กว้างใหญ่ไพศาลของบ้านเกิด ตระหนักถึงความยิ่งใหญ่ของอำนาจและพลังในธรรมชาติ ปรัชญาแนวคิดของจิตรกรกลุ่มนี้สอดคล้องกับปรัชญาแนวคิดเกี่ยวกับพลังเหนือธรรมชาติ (Transcendentalism) ซึ่งสะท้อนให้เห็นในบทประพันธ์ของ ราล์ฟ วอลโด อีเมอร์สัน (Ralph Waldo Emerson) ที่กล่าวว่ามนุษย์เป็นเพียงเศษเสี้ยวเล็กๆ ในธรรมชาติ มนุษย์อาจสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่ต้องการ แต่อำนาจของมนุษย์ไม่สามารถเทียบได้กับพระเจ้าผู้ทรงด้วยพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่สุดพรรณนา ผลงานจิตรกรรมของจิตรกรกลุ่มนี้จึงมักถ่ายทอดภาพเกี่ยวกับทิวทัศน์ของดินแดนอเมริกาเหนืออันงดงามด้วยแสงสีในธรรมชาติและประกายของพื้นน้ำ ส่วนใหญ่จะไม่มียุคสมัยปรากฏอยู่ในภาพ แต่ถ้ามี จิตรกรจะถ่ายทอดมนุษย์ในลักษณะเป็นส่วนประกอบเล็กๆ ของธรรมชาติ

เช่น มีขนาดเล็กเห็นอยู่ในระยะไกลๆ ในบริเวณฉากหลัง (background) ของภาพ ถ้าภาพของมนุษย์อยู่ในบริเวณฉากหน้า (foreground) มนุษย์มักอยู่ในลักษณะหันหลังให้ผู้ดู คล้ายจะเลี้ยวจากความเป็นจุดสนใจในภาพ หรือเปรียบประหนึ่งว่า มนุษย์ในภาพนั้นมีบทบาทเช่นเดียวกับผู้ดู คือ เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ธรรมชาติซึ่งเป็นผลงานของพระเจ้า ถ้าในจิตรกรรมมีภาพของสิ่งก่อสร้าง ซึ่งเป็นผลงานของมนุษย์ สิ่งก่อสร้างนั้นมักอยู่ในสภาพที่ถูกร่อนเสื่อมโทรม ในขณะที่ธรรมชาติรอบบริเวณนั้นยังคงดำรงสภาพอยู่ตามปกติ จิตรกรกลุ่มนี้ทำงานในลักษณะบันทึกแสงเงาและรายละเอียดของธรรมชาติอย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพยายามมิให้มีรอยแปรงซึ่งเป็นฝีมือของมนุษย์ปรากฏอยู่ในภาพธรรมชาตินั้น คือมิให้ฝีมือของมนุษย์เข้าไปรบกวน ฝีมือสร้างสรรค์ของพระเจ้า

ภาพที่ 2 "ลินดา" (Linda) ค.ศ.1975-76 โดยชัค โคลส (จากหนังสือ *An Artist's Notebook : Techniques and Materials*)

กลวิธีการสร้างสรรค์งานศิลปะในลักษณะนี้อีกแบบหนึ่งได้แก่ศิลปะในลัทธิอภิสัจนิยม (Super Realism) ในราว ค.ศ.1970 ศิลปินในลัทธินี้จะพยายามสร้างงานศิลปะให้เหมือนจริงมากที่สุด เช่นนำภาพถ่ายมาขยายเพื่อวาดเป็นจิตรกรรม ซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะว่าลัทธิอภิสัจนิยมแบบภาพถ่าย (Photo Realism) ส่วนประติมากรรมรูปคนก็ทำแม่พิมพ์จากคนจริงเพื่อหล่อและตกแต่งให้ดูเหมือนคนจริง (ดังแสดงในภาพที่ 2 และ 3)

ภาพที่ 3 "นักธุรกิจ" (Businessman) ค.ศ. 1971 โดยดิวอัน แชนสัน (จากวารสาร *Art Education*)

4. ผลงานศิลปะที่ผู้ทำศึกษาจากผลงานศิลปะของศิลปินอื่น แล้วดัดแปลงรูปแบบ หรือเนื้อหามาใช้ในงานของตน โดยกลวิธีสร้างสรรค์ในแบบของตนเองหรือแบบอย่างศิลปะในลัทธิร่วมสมัยของตน กระบวนการสร้างงานศิลปะแบบนี้ไม่ถือเป็นการเลียนแบบ ตัวอย่างเช่นงานของเอดูอาร์ มาเน (Edouard Manet) ชื่อ "อาหารกลางวันบนพื้นหญ้า" (Luncheon on the Grass) (ดังแสดง

ภาพที่ 4 "อาหารกลางวันบนพื้หญ้า" ค.ศ.1863 โดย เอ็ดวาร์ มานะ (จากหนังสือ History of Art)

ในภาพที่ 4) มีเค้าสื่อแสดงการเลียนแบบจากงานจิตรกรรมของ ราฟาเอล (Raphael) เอกคิลปิน ในคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 ที่มีชื่อว่า "พิพากษาคติของปารีส" (The Judgment of Paris) แม้ว่าจะงานชิ้นนี้ตัวมานะเองจะมิได้ระบุถึงการเลียนแบบของเขาไว้ นักวิจารณ์ศิลปะก็ได้สังเกตเห็นความ คล้ายคลึงระหว่างงานทั้ง 2 ชิ้นนี้ เพียงแต่กลวิธีถ่ายทอดผลงานและเนื้อหาของผลงาน(subject-matter)ของมานะต่างกับราฟาเอล ดังนั้นจึงทำให้ภาพของเขามีได้อยู่ในลักษณะเลียนแบบมาจากงานของราฟาเอลโดยตรง เพียงแต่อยู่ในลักษณะเอารูปแบบลักษณะท่าทางในภาพของ ราฟาเอล มาดัดแปลงใช้เท่านั้น งานจิตรกรรมของราฟาเอลชิ้นนี้ยังถูกศิลปินภาพพิมพ์อิตาลีเลียนในยุคสมัยใกล้เคียงกัน ชื่อ มาร์คานโตนิโอ รายมอนดี (Marcantonio Raimondi) เลียนแบบไปใช้ในงานพิมพ์ที่มี

ชื่อเดียวกันกับงานสีน้ำมันต้นแบบของราฟาเอล (ดังแสดงในภาพที่ 5) นักวิจารณ์ศิลปะยังค้นพบว่า แม้งานชิ้นนี้ของราฟาเอลเอง ก็ดูว่าจะมีลักษณะของรูปแบบคล้ายคลึงกับรูปแบบของประติมากรรมนูนสูง (high relief) ในสมัยโรมันช่วงคริสต์ศักราชที่ 3 ที่มีชื่อว่า "เทพแห่งแม่น้ำ" (River Gods) (ดังแสดงในภาพที่ 6)

นอกจากมานะแล้ว ปอล เซซาน (Paul Cezanne) จิตรกรคนสำคัญในลัทธิประทับใจยุคหลัง (Post-Impressionism) ก็เคยดัดแปลงงานของจิตรกรชาวอิตาลี ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา ชื่อซีบาสติอาโน เดล ปิออมโบ (Sebastiano del Piombo) จากภาพจิตรกรรมชื่อ "พระเยซูในคูกนรก" (Christ in Limbo) (ดังแสดงในภาพที่ 7-8) โดยนำเรื่องราวและรูปแบบในภาพมาสร้างเป็นงานในแบบอย่างลัทธิของเขา พร้อมทั้งระบุชื่อของจิตรกรและผลงานศิลปะต้นแบบ

ภาพที่ 5 "พิพากษาคดีของปารีส" ค.ศ.1520 โดย มาร์คานโตนิโอ รามอนดี ภาพพิมพ์มาจากจิตรกรรม ต้นแบบของราฟาเอล (จากหนังสือ History of Art)

ภาพที่ 6 "เทพแห่งแม่น้ำ" ประติมากรรมปูนสูงผนังโลจศพ ของโรมัน ค.ศ. 3 (จากหนังสือ History of Art)

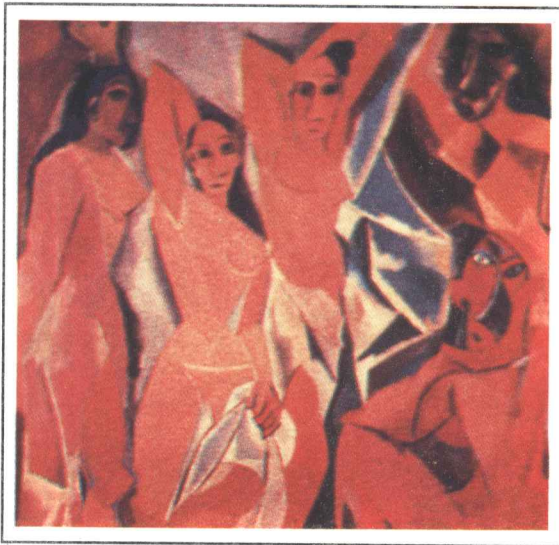

ภาพที่ 7 "พระเยซูในคุกนรก" ค.ศ. 1868-70 โดย ปอล เซซาน มาจากภาพต้นแบบของซีบาสติอาโน เดล ปิออมโบ

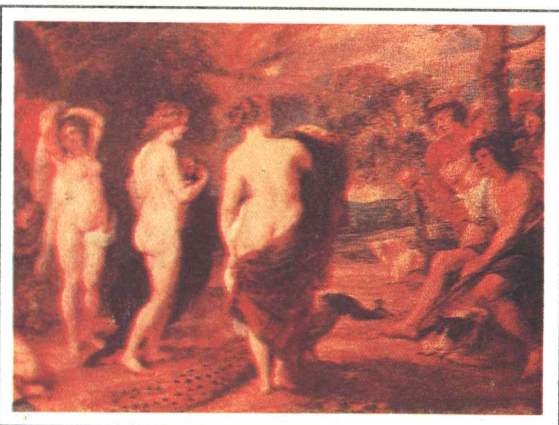

ภาพที่ 8 "พระเยซูในคุกนรก" ค.ศ. 1530 โดย ซีบาสติอาโน เดล ปิออมโบ (จากหนังสือ History of Art)

ปิกัสโซ (Pablo Picasso) และมาติส (Henri Matisse) ก็เคยสร้างงานโดยนำเอางานศิลปะในอดีตมาดัดแปลงรูปแบบและกลวิธี ตามแบบอย่างงานศิลปะในลัทธิบาศกนิยม (Cubism) ตัวอย่าง เช่น ภาพชื่อ "สาว ๆ แห่งดาวยอง" (Les Femmes d'Alger) (ดังแสดงในภาพที่ 9) ซึ่งสื่อเค้ารูปแบบท่าทาง จากผลงานจิตรกรรมของจิตรกรหลายคน เช่น งานของจิตรกรเฟลมมิช ชื่อ รูเบนส์ (Peter Paul Rubens) ในคริสต์ศตวรรษที่ 16

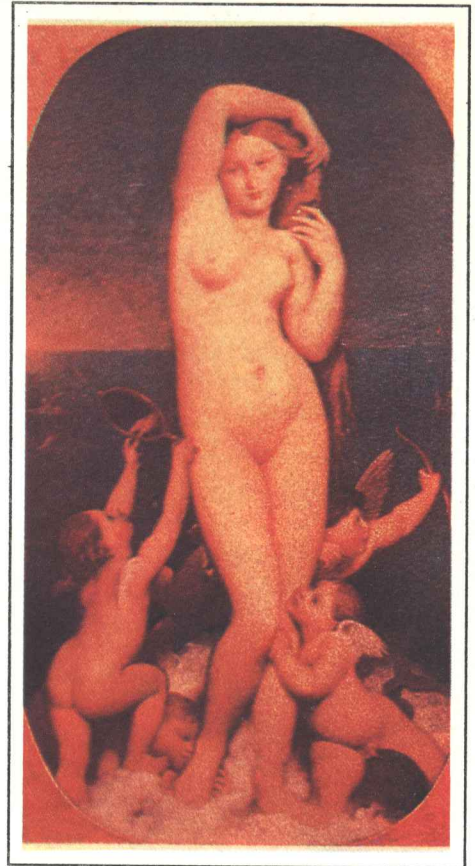

ภาพที่ 9 "สาว ๆ แห่งดาวยอง" ค.ศ.1907 โดย ปาโบล ปิกัสโซ (จากหนังสือ Art as Image and Idea)

ภาพที่ 10 "พิพากษาคดีของปารีส" ค.ศ. 1638 โดยปีเตอร์ พอล รูเบนส์ (จากหนังสือ Art as Image and Idea)

จิตรกรฝรั่งเศสชื่อแองกรี (Jean-Auguste Dominique Ingres) สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ดังแสดงในภาพที่ 10,11)

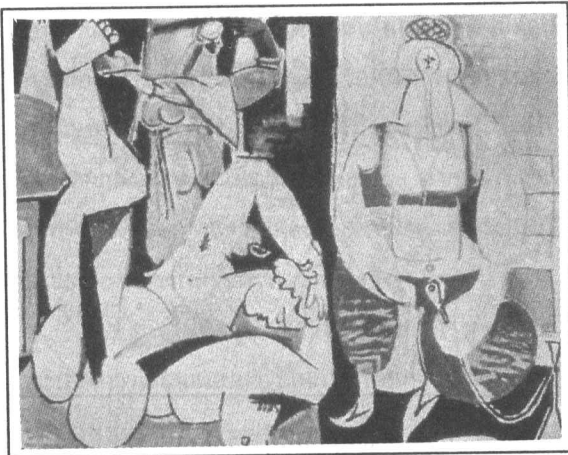

ภาพที่ 11 "วีเนส อนาดิโอมีเน" (Venus Anadyomene) ค.ศ.1848 โดย ของ โอกุสต์ โดมินีก แองกรี (จากหนังสือ Art as Image and Idea)

นอกจากนี้ปิกัสโซยังได้สร้างงานจิตรกรรมชื่อ "สตรีแห่งอัลเจียร์" (Women of Algiers) ซึ่งได้แนวทางมาจากงานชื่อเดียวกันนี้ ในลัทธิจินตนิยม (Romanticism) ของเดลากรัว (Ferdinand Victor Eugene Delacroix) ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ดังแสดงในภาพที่ 12,13) ปิกัสโซสนใจศึกษางานจิตรกรรมของจิตรกรในอดีต อย่างจริงจัง ใน ค.ศ.1948 เขาสร้างงานศิลปะในลักษณะดัดแปลงจากงานในอดีตไว้จำนวนมาก เช่น เขาสร้างจิตรกรรมในชื่อ "สตรีแห่งอัลเจียร์" ไปถึง 15 ภาพ นอกจากนั้นเขายังสนใจศึกษางานของแองกรี ซึ่งเป็นงานจิตรกรรมแบบคลาสสิกอีกด้วย

ภาพที่ 12 "สตรีแห่งอัลเจียร์" ค.ศ. 1834 โดย แฟร์ดินอง
วิกตอร์เออแซน เดอลากัว (จากหนังสือ Romantic Art)

ภาพที่ 13 "สตรีแห่งอัลเจียร์" ค.ศ.1955
โดย ปาโบล ปิกัสโซ (จากหนังสือ Art in our Times)

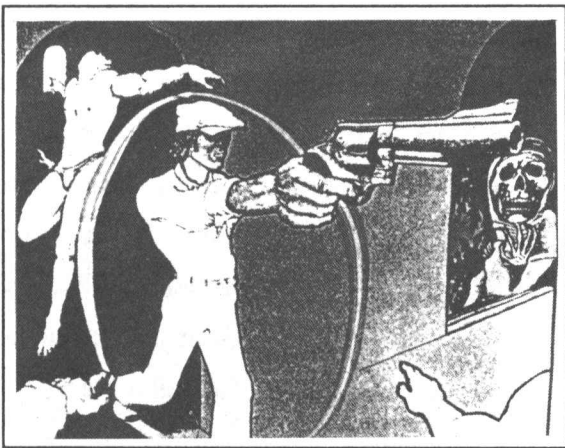
วิธีที่ศิลปินดัดแปลงเอาเรื่องราวและรูปแบบของ
ศิลปกรรมในอดีตมาใช้ในการสร้างงานศิลปะในแบบอย่าง
ของตนเองหรือลัทธิร่วมสมัยของตน เช่น ในตัวอย่างของ
มาเน เซซาน ปิกัสโซ นี้ วงการศิลปะไม่ถือเป็นการเลียน
แบบโดยตรง จึงมีศัพท์เฉพาะใช้ระบุถึงการกระทำใน
ลักษณะเช่นนี้ว่า "การแปล" หรือ "การตีความ" (translation
or interpretation) บางครั้งก็ใช้ศัพท์ภาษาชาวบ้านระบุ
การกระทำนี้ว่า "ขอยืมใช้" (borrowed)

การเลียนแบบกับการเรียนการสอนศิลปะ

จากประวัติทางการศึกษาศิลปะในสมัยโบราณ

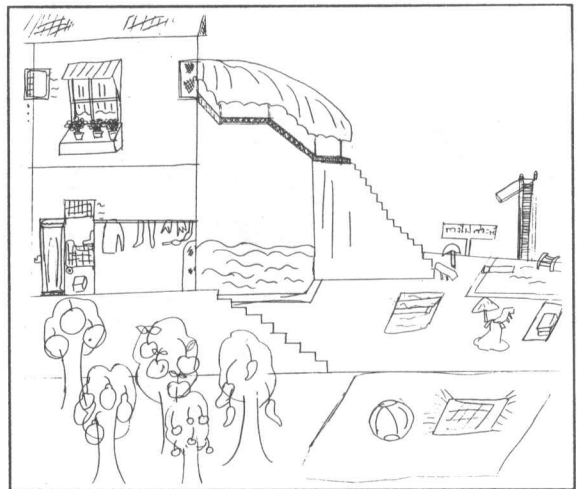
ของหลายต่อหลายชนชาติ งานศิลปะ และงานช่างมักถ่าย
ทอดสืบต่อกันระหว่างบุคคลภายในครอบครัวเดียวกัน ใน
สมัยที่ยังไม่มีการสอนศิลปะในระบบโรงเรียน ผู้สนใจใคร่รู้
ทางด้านนี้จะแสวงหาผู้รู้ผู้ชำนาญเป็นครู บุคคลที่มีความ
สามารถทางด้านศิลปะและงานช่างที่เป็นที่นิยม จึงมักเป็น
บุคคลที่ผู้คนให้ความนับถือและต้องการสมัครตัวเป็นศิษย์
เพื่อฝึกความชำนาญเชิงช่าง ทำให้เกิดสำนักศิลปะต่างๆ ขึ้น
วิธีการในการฝึกความชำนาญนั้น ก็มักจะเป็นการทำตาม
แบบครู ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบของศิลปะงานช่าง แบ่งเป็น
สกุลช่างต่างๆ ตามแบบอย่างวิธีการของแต่ละสำนักที่ใช้
ในการฝึกศิษย์ เมื่อศิลปะได้รับการบรรจุลงในหลักสูตร
โรงเรียน ในระยะแรกๆ มีบทบาทเป็นเพียงวิชาที่ใช้ช่วย
เสริมการสอนวิชาอื่น เมื่อ ค.ศ.1850 ในสหรัฐอเมริกา
และ พ.ศ.2448 ในหลักสูตรการศึกษาของไทย วิชาวาด
เขียนสอนในโรงเรียนเพื่อช่วยในการเรียนภูมิศาสตร์และ
เรขาคณิต การเรียนศิลปะถูกนำมาใช้ในการฝึกวาดรูปลด
ลายต่างๆ เพื่อประโยชน์ในด้านอุตสาหกรรม เช่น ในระบบ
โรงเรียนของประเทศอังกฤษในราว ค.ศ.1850 และใน
สหรัฐอเมริกาประมาณ ค.ศ.1870 โดยวิธีการฝึกวาดตาม
แบบครูหรือแบบในหนังสือแบบฝึกหัดจบจนกระทั่งระบบ
การเรียนการสอนแบบพัฒนาการ (Progressivism)
พัฒนาขึ้นในประเทศแถบตะวันตกในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่
20 ซึ่งแผ่อิทธิพลเข้าไปสู่วงการศึกษารูปแบบอื่น ๆ ของโลก
ในเวลาต่อมา ในระหว่างที่ระบบการเรียนการสอนแบบ
พัฒนาการดำเนินอยู่ในหลักสูตรทางการศึกษา โดยเฉพาะทางด้านศิลปะ การเลียนแบบเป็นวิธีการที่ต้องห้าม
มิให้ใช้ในการสอน เนื่องจากปรัชญาของกลุ่มพัฒนาการ
เน้นในการให้เด็กแสดงออกอย่างอิสระ จากภายในตัวของ
เด็กเอง (inner self-expression) เป็นการแสดงออกที่
เป็นตัวของตัวเองอย่างบริสุทธิ์ไร้เดียงสา โดยปราศจาก
อิทธิพลของศิลปะแบบผู้ใหญ่มาดบังหรือบิดเบือนไป ดัง
นั้นจึงเป็นสิ่งต้องห้ามในการที่จะสอนเด็กด้วยวิธีลอกเลียน
แบบงานศิลปะของผู้ใหญ่ แต่จากการศึกษาและวิจัย
ของนักจิตวิทยาและนักศึกษาด้านศิลปะในช่วงกึ่งหลัง

ของคริสต์ศตวรรษที่ 20 พบว่าพัฒนาการการแสดงออกอย่างมั่นใจทางศิลปะ (วาดและปั้น) ของเด็กนั้นมีอายุอยู่ในช่วงประมาณ 2-7 ขวบเท่านั้น ประมาณอายุ 8,9 หรือ 10 ขวบ จะเริ่มลดลง เด็กจะเริ่มสูญเสียความไร้เดียงสาในการแสดงออกทางศิลปะ ซึ่งมาจากหลายสาเหตุ เช่น จากการที่เด็กมีประสบการณ์กับโลกภายนอกเพิ่มขึ้น และเนื่องจากการพัฒนาของสมองซีกซ้ายและระบบรับรู้คิด (cognitive development) ซึ่งมีผลเกี่ยวข้องไปถึงความสามารถของเด็กในการใช้เหตุผลหรือวิเคราะห์หิวพากษ์วิจารณ์ เด็กเริ่มสามารถตัดสินหรือเปรียบเทียบระหว่างความสวยหรือไม่สวยเหมือนหรือไม่เหมือน ถูกหรือผิด ด้วยเหตุนี้เด็กเริ่มลังเลกลัวผิด เมื่อเด็กพบว่าตนไม่สามารถแก้ปัญหาในการวาดรูปหรือปั้นได้ตามที่ตนต้องการ หรือทำให้ดูดีเหมือนของผู้ใหญ่ เด็กจะเริ่มมองหาหนทางในการแก้ปัญหา แต่ถ้าในระบบการเรียนการสอนนั้นไม่สนับสนุนให้อธิพินการแสดงออกของผู้ใหญ่เข้าไปมีบทบาทรบกวน "ความคิดสร้างสรรค์" ของเด็ก เด็กส่วนหนึ่งอาจเรียนที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยอาศัยการเลียนแบบผลงานศิลปะของผู้ใหญ่ เช่น วาดดูแบบจากรูปการ์ตูน ภาพประกอบหนังสือ บัตรอวยพร ฯลฯ หรือมีเดะนั้นเด็กส่วนหนึ่งก็จะ

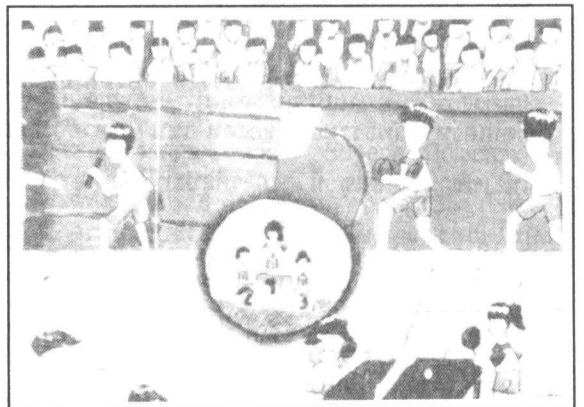

ภาพที่ 14 ภาพวาดแสดงลักษณะกึ่งตาของเด็กชายอเมริกันในมลรัฐเท็กซัส แสดงการถ่ายทอดส่วนที่ใกล้สายตามีขนาดใหญ่ ส่วนที่ไกลจากสายตามีขนาดเล็กและสัดส่วนที่ตัดทอน (จากหนังสือ *The Gifted and Talented in Art : A Guide to Program Planning*)

เลิกสนใจที่จะทำงานศิลปะต่อไป นักวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเด็กปัญญาเลิศทางด้านศิลปะบางคนรายงานว่า เด็กที่มีพรสวรรค์ปัญญาเลิศทางศิลปะนั้น มีประวัติการวาดเขียนแบบสื่อหรือภาพประกอบที่เป็นที่นิยม เด็กที่ทำงานในลักษณะนี้ มีความสามารถในการเสนอแนะความคิดของตนเองให้ปรากฏในผลงานศิลปะได้อย่างก้าวหน้าเกินวัย เช่น สามารถถ่ายทอดภาพในลักษณะกึ่งตา (forshortening) แสดงทัศนียภาพวิหยา (perspective) และสามารถวาดภาพแสดงอาการเคลื่อนไหว (ดังแสดงในภาพที่ 14, 15 และ 16)

ภาพที่ 15 ภาพวาดแสดงทัศนียภาพวิหยาของเด็กหญิงลชิตา ไตรสุวรรณ อายุ 9 ขวบ แสดงมิติระยะใกล้ไกลด้วยการถ่ายทอดด้านต่างๆ ในลักษณะการใช้หลักทัศนียภาพวิหยา

ภาพที่ 16 ภาพแสดงการเคลื่อนไหว ของเด็กหญิงพัชรดา สมบัติ อายุ 9 ขวบ

นักการศึกษาด้านศิลปะในปัจจุบันเริ่มลดการต่อต้านวิธีการเลียนแบบงานศิลปะลง และเริ่มมีทัศนะที่เป็นกลางมากขึ้น นักจิตวิทยาบางคนชี้ให้เห็นแง่ดีและแง่เสียของการเลียนแบบว่าการเลียนแบบไม่สามารถจะเป็นวิถีทางที่เด็กถ่ายทอดโลกแห่งความเป็นจริงของเด็กได้ทั้งหมด แบบที่เด็กลอกอาจเป็นสิ่งเร้าที่ดีในการกระตุ้นความสนใจใคร่รู้ของเด็กในอันที่จะแสวงหากลวิธีในการแก้ปัญหา แต่ถ้านั้นแบบที่เด็กลอกนั้นไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหัวใจของการแสดงออกด้านสุนทรียภาพของตัวเอง เด็กอาจลอกรูปแบบหนึ่ง ทำให้สามารถวาดรูปนั้นๆ ได้ แต่ถ้าเด็กไม่สามารถนำกลวิธีนั้นไปประยุกต์ใช้ในการวาดรูปอื่น การเลียนแบบในลักษณะนี้ก็ไม่น่าจะมีประโยชน์หรือเสริมสร้างสิ่งใดให้แก่เด็ก การเลียนแบบจะให้ผลดีแก่เด็กก็ต่อเมื่อการเลียนแบบนั้นเป็นเครื่องมือหรือหนทางเสนอแนะการแก้ปัญหาให้กับเด็ก เพื่อเป็นวิถีทางที่ช่วยให้เด็กได้แสดงออกถึงความคิดเห็นของตนเอง มากกว่าที่จะเป็นหนทางให้เด็กสามารถสร้างผลงานให้เหมือนผลงานของผู้อื่นที่มีชื่อเสียงหรือที่ได้รับการยกย่อง

ดังนั้นในปัจจุบันมีการนำวิธีการทำงานศิลปะในกระบวนการเลียนแบบมาใช้ในการเรียนการสอนด้านศิลปะ ตัวอย่างเช่น นำมาวางแผนผสมผสานกับวิธีการสอนแบบอื่นๆ เช่น วิธีสอนแบบศิลปะวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์ (art criticism) โดยให้ผู้เรียนเลียนแบบผลงานศิลปินที่มีชื่อเสียง ซึ่งกลวิธีนี้เป็นอุบายให้ผู้เรียนได้มีโอกาสศึกษาผลงานนั้นๆ อย่างซึ้งๆ และถี่ถ้วน และทำความเข้าใจกับวิถีทางการทำ

งานของศิลปินเจ้าของงานไปโดยปริยาย แล้วเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบภาพ กลวิธีการทำงานและสื่อที่ศิลปินใช้ในการทำงาน ถ้าผู้เรียนมีความเห็นว่าภาพนั้นมีข้อบกพร่องน่าที่จะปรับปรุงแก้ไข ครูจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแก้ไขภาพในวิถีทางที่ตนคิดว่าดีกว่า เมื่อผลงานของผู้เรียนสำเร็จแล้ว ครูเป็นผู้นำในการวิเคราะห์ โดยแนะนำให้ผู้เรียนใช้สายตาในการพิจารณาผลงานที่ตนเปลี่ยนแปลง โดยการถามคำถามนำสายตามุ่งเรียนเพื่อให้ค้นหาคำตอบ ผู้เรียนร่วมกันอภิปรายแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งบ่อยครั้งผู้เรียนจะพบว่าตนอาจแก้ปัญหาที่ตนคิดว่าเป็นจุดที่บกพร่องในผลงานศิลปะชิ้นนั้น เช่น แก่บางจุดที่ดูไม่น่าสนใจ โดยเติมลวดลายหรือรายละเอียดเพิ่มขึ้น แต่เมื่อดูภาพโดยรวมแล้วพบว่าภาพในส่วนที่ตนเปลี่ยนแปลงดูมีน้ำหนักมากเกินไป ทำให้ดูไม่สมดุลกับส่วนอื่นของภาพ ในการเรียนการสอนวิธีนี้ ครูใช้การทำงานเลียนแบบผสมผสานเข้ากับการเปิดโอกาสให้เด็กแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ตามความคิดเห็นเฉพาะตัวของเด็ก ร่วมกับประสบการณ์ด้านการวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ผลงานศิลปะอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เด็กได้หาจุดเด่นจุดด้อยของผลงานศิลปะนั้นๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่มีเหตุผล ซึ่งเด็กได้พิสูจน์แล้วด้วยตนเอง มิใช่จะเพียงแต่หลับตาเชื่อหรือชื่นชมอย่างมกมายว่าผลงานศิลปะชิ้นนั้นสวยงามดีแล้ว เพียงด้วยสาเหตุว่า ศิลปะชิ้นนั้นเป็นงานของศิลปินที่มีชื่อเสียงที่โลกยกย่อง

มะลิฉัตร เอื้ออานันท์

บรรณานุกรม

คณะกรรมการบัญญัติศัพท์ศิลปะ, สำนักศิลปกรรม. พจนานุกรมศัพท์ศิลปะอังกฤษ-ไทย. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2530.

มะลิฉัตร เอื้ออานันท์. "การที่เด็กวาดรูปในลักษณะลอกเลียนแบบเป็นสิ่งต้องห้ามหรือไม่," ใน *สูจิบัตรนิทรรศการศิลปะเด็กไทยปี 2532*. หน้า 23-25. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติและ
โรงแรมมณเฑียร, 2532.

มะลิฉัตร เอื้ออานันท์. "บทนำ" ใน เอกสารประกอบการสอนวิชาทฤษฎีความรู้และศิลปศึกษา. หน้า 2-5.
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ม.ป.ป.

Adeline, Jules. **The Adeline Art Dictionary**. New York : Frederick Ungar Publishing Co., 1976.

Chaet, Bernard. **An Artist's Notebook : Techniques and Materials**. New York : Holt, Rinehart and
Winston, 1979.

Dars, Celestine. **Images of Deception : The Art of Trompe-L'oeil**. Oxford : Phaidon Press Limited,
1977.

Ehresmann, Julia M. **The Pocket Dictionary of Art Terms**. Boston: Massachusetts : New York Graphic
Society, 1979.

Feldman, Edmund B. **Art as Image and Idea**. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1967.

Frazier, Deborah. "Instructional Resources: Duane Hanson," **Art Education**. 39(5) : 28; September,
1986.

Hettl - Kuntze, H. **Far Eastern Art**. London : Thames and Hudson, 1969.

Hurwitz, Al. **The Gifted and Talented in Art : A Guide to Program Planning**. Massachusetts : Davis
Publications, 1983.

Janson, H.W. **History of Art**. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1969.

Marchiori, Giuseppe. **Delacroix**. London : Thames and Hudson, 1969.

Mayer, Ralph. **A Dictionary of Art Terms and Techniques**. New York : First Barnes and Noble
Books, 1981.

Novak, Barbara. **American Painting of the Nineteenth Century**. New York : Harper & Row Publishers,
1979.

Seiz, Peter. **Art in Our Times : A Pictorial History 1890-1980**. New York : Harcourt Brace
Jovanovich, Inc. and Harry N. Abrams, Inc., 1981.

Vaughan, William. **Romantic Art**. New York and Toronto : Oxford University Press, 1978.